
J. Goldberg, Jewish Privileges in the Polish Commonwealth Charters of Rights Granted to Jewish Communities in Poland-Lithuania in the Sixteenth to Eighteenth Centuries

Review by: משה רוסמן

Zion / ציון, Vol. ג' (תשס"ג), חוברת ב' (סח), pp. 263-266

Published by: [Historical Society of Israel](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70039306>

Accessed: 28/11/2011 05:27

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

ספרים ודברי ביקורת

סקירות

Jacob Goldberg, *Jewish Privileges in the Polish Commonwealth: Charters of Rights Granted to Jewish Communities in Poland-Lithuania in the Sixteenth to Eighteenth Centuries*, I–III, Israel Academy of Sciences and Humanities, Jerusalem 1985–2001

התעודה הכתובה עודנה יסוד היסודות בכתיבת ההיסטוריוגרפיה, למרות כל חידושי המחקר בחמישים השנים האחרונות. מהדיר הטקסט מספק את חומר הגלם, שאותו יכול כל חוקר לנתח ולפרש בדרכו הוא. במשך יותר מארבעים שנה ביקר יעקב גולדברג בעשרות ארכיונים, בדק מאות אוספים ועבר על אלפי תיקים עד שכינס יחד מאה עשרים ותשע תעודות יחידות סגולה וצירפן אל החיבור שלפנינו. מקורות אלה יוצרים מסד לחקר תחומים שונים ומרובים, הן בהיסטוריה היהודית הן בהיסטוריה הפולנית. השלב הראשון, ואף החיוני ביותר, בהכנת הקובץ הזה היה קביעת נוסח הטקסטים. לשם כך נדרשה ידיעה מעמיקה בפולנית, בגרמנית ובלטינית, ובעיקר הבנה עמוקה בדיפלומטיקה (תורת התעודות) הפולנית. אף חשובה הייתה מציאת הדרך הנאותה להצגת גרסאות שונות וחומר משלים, ובמיוחד תעודות ששרדו רק בהעתקים, שהיה צורך לשקף את התאמתן לתעודות המקוריות מבלי לטשטש את עצם היותן העתקים. עם זאת, העמל הרב ביותר הושקע בחלקים שנוספו על התעודות גופן: מאות הערות מלומדות על מקורות ומאורעות, תקצירים שניפו עיקר מטפל, כדי לסייע למי שיכול לקרוא את התעודות המקוריות, ולא להוליך שולל את מי שאיננו מסוגל לקרוא אותן; סידור החומר בסדר אלפביתי של המקומות שבהם הוענקו הפריווילגיות, ולא לפי תאריכי הוצאתן, שאינם עניין פשוט כלל וכלל בשל ריבוי האישורים שניתנו לפריווילגיות; הכנת מפתחות נושאים בפולנית, בלטינית ובגרמנית, שהם בעצם לקסיקון של מונחים טכניים משפטיים, פוליטיים, כלכליים ודתיים שאין למצוא בכפיפה אחת בשום מקום אחר, וכן מפתח נושאים שימושי באנגלית (בעזרת אדם טלר); וצירוף מפות. לבסוף, המהדורה כוללת הקדמות מלומדות, המעניקות לכל קורא רקע, פרספקטיבה ותובנות שבעזרתם יוכל לגשת ללימוד התעודות.

כבר לפני למעלה מתשעים שנה יצאו לאור האסופות הקלסיות (תעודות, קטעי תעודות או תקצירי תעודות) על תולדות יהדות פולין, מאת ברשדסקי, וינבר, וישניצר ואחרים, בערסון, יפה, שור ובלבן. מאז נעשו רק ניסיונות מעטים להציג מקורות שלמים. ביניהם: געקליבענע מקורים צו דער געשיכטע פון די יידן אין פוילן און מזרח אירופע, של רינגלבלום ומאהלר משנת 1930, שרק שתי חוברות קטנות שלו פורסמו; המדור הקטן של תעודות בכרך השני של בית ישראל בפולין, בעריכת ה'הילפרין, שאיננו מלווה באפרט מדעי שלם; המפעל המרשים אך המתסכל־מה של ציגלמן, המביא חומר חשוב,

1 לפרטים ביבליוגרפיים על כל החיבורים שהוזכרו עד כה ראו: G.D. Hundert & G.C. Bacon, *The Jews in Poland and Russia: Bibliographical Essays*, Bloomington 1984, pp. 15–17, וכן לפי שם המחבר ברשימה הביבליוגרפית, שם, עמ' 67 ואילך. ספרו של שור יצא במהדורה חדשה,

רב ומועיל בתרגום לעברית, אך פעמים שהוא מבלבל בין תעודות לבין סיכומים ואינו מקפיד על הדיק בהצגת הטקסטים, בהארות ובהערות;² היוזמה המשותפת של האקדמיה הישראלית למדעים, האוניברסיטה העברית, האקדמיה הפולנית לאמנויות ולמדעים (Polska Akademia Umiejętności) והאוניברסיטה היגלונית להוציא לאור רישומים נבחרים מתעודות העיר קרקוב;³ ואסופה של תעודות פולניות על יהודים במאות ה'י"ז-ה'י"ח שערך אדם קאז'מירצ'יק בפולין.⁴

ראוי לציין גם מגמה קרובה: הוצאה לאור של רגסטים ומטריקות, דהיינו תקצירי תעודות, ללא התעודות עצמן. גישה זו באה ליידע את החוקר על קיומן של תעודות שונות, מפעל מבורך ביותר. מדובר בעבודותיהם של מורגנשטרן בשנות השישים והורן בשנות השמונים, שהכינו תקצירים של רישומים פולניים מלכותיים הנוגעים ליהודים.⁵ לאחרונה קם מפעל חדש, של הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי בשיטות מוסדות שונים במזרח אירופה, כדי ללקט תעודות בענייני היהודים מארכיונים במזרח אירופה ולהוציא לאור את תקציריהם. לא מכבר התפרסם הכרך הראשון על לובלין.⁶

מכל החיבורים האלה, ישנים כחדשים, אין אחד המשתווה לספר של גולדברג ברמתו המדעית והביקורתית, בתחכום הצגת התעודות, ובהיקף השיטתי והממצה של סוגה שלמה של תעודות: הפריוילגיות המקומיות. פריוילגיות אלה הוענקו אחרי החוק משנת 1539, שהכריז על כך שיהודים תושבי ערים פרטיות בפולין שייכים משפטית לסמכותו של אדון המקום בלבד. חוק זה הביא להחלפת הפריוילגיות הכלליות שהעניקו ליהודים המלכים הפולנים בימי הביניים בפריוילגיות שנתן כל אדון ואדון. למעשה, הפריוילגיות שגולדברג מציג היו ליסוד התחוקתי של היהודים במשך כמאתיים וחמישים שנה, בין המאה ה'ט"ז לסוף המאה ה'י"ח.

דא עקא, בתקופתנו דומה שהמוקד ההיסטוריוגרפי סובב סביב שאלות של תרבות וחברה ולא של פוליטיקה ומשפט, דהיינו שאלות של תהליכים והתפתחויות ולא של מצבים יציבים לכאורה. אנו מדגישים שינויים ותמורות, סתירות ומורכבות ולא מציאות יצוקה וקבועה כפי שהפריוילגיות היו אמורות ליצור. האם יש אפוא עניין בתעודות משפטיות מובהקות, שכיוצא בהן שימשו דור קודם של היסטוריונים בעיקר לתיאור מצבם המשפטי והפוליטי של היהודים? האם יש עוד מקום לסגנון החלטני, שעל פיו החוק אמנם הצליח לעצב את המציאות ומה שנקבע בחוקים משקף את העובדות לאשורן? שאלה זו עמדה לפני עורך הספר שלפנינו. הן בהקדמות, הן בהערות, הן בתעודות הנלוות הוא מבליט את הקשיים שהתעוררו ביישום הפריוילגיות. הוא מסיק מתוך הפריוילגיות עצמן על הקושי

עם הקדמה מאת יעקב גולדברג, מטעם המרכז לחקר תולדות יהודי פולין ותרבותם שליד האוניברסיטה

העברית: M. Schorr, *Żydzi w Przemysłu do końca XVIII wieku*, Jeruzolima 1991

2 ש"א צ'יגלמן, יהודי פולין וליטא עד שנת ת"ח (1648) – מבואות ומקורות מבוארים, ירושלים תשנ"א.

3 J.M. Malecki (ed.), *Handel żydowski w krakowie w końcu XVI I w XVII wieku: wypisy*

z krakowskich rejestrów celnych z lat 1593–1683, Kraków 1995; B. Wyrozumka (ed.),

Żydzi w średniowiecznym Krakowie: wypisy z ksiąg miejskich krakowskich, Kraków 1995

A. Kaźmierczyk (ed.), *Żydzi polscy 1648–1772: źródła*, Kraków 2001

4 M. Horn (ed.), *Regesty dokumentów i* 102–101, 90, 16, עמ' 1, הערה 1), *עמ' 16, 90, 102–101*

5 הונדרט ובקון (לעיל, הערה 1), *עמ' 16, 90, 102–101*; *Regesty dokumentów i* 102–101, 90, 16, עמ' 1, הערה 1), *עמ' 16, 90, 102–101*

ekscerpty z Metryki Koronnej do historii Żydów w Polsce, 1697–1795, I–II, Wrocław

1984–1988

6 H. Gmiterek (ed.), *Materiały źródłowe do dziejów Żydów w księgach grodzkich lubelskich*

z doby panowania Augusta II Sasa, 1697–1733, Lublin 2001

שבאכפתן, משתי סיבות עיקריות: גורמים עוינים, כגון עירונים מתחרים או אנשי כנסייה, שהתנגדו להן, ופריווילגיות שהוענקו לעירונים וסתרו את הזכויות שהובטחו ליהודים. מן האשוריים ומן התעודות הנלוות עולה שהפריווילגיות היו צעד אחד, לבטח חשוב, אך לא אחרון בעיצוב המציאות המשפטית, הפוליטית, הכלכלית, הדתית והחברתית של היהודים. אחרי שהפריווילגיה הושגה, מתוך משא ומתן עם האדון, היא שימשה ברוב המקרים בסיס למשא ומתן נוסף בין כוחות נצים: יהודים, מנהלים, אצילים, עירונים, כמרים ואחרים. מהאוסף הזה עצמו מתברר שאי אפשר להתייחס לכתבי קיום כתיאורי מציאות. לעומת זאת, יש לראות בפריווילגיות תגובות למציאות, ובתור שכאלה האוסף שלפנינו הוא אוצר בלום.

הפריווילגיות מציגות את העניינים שהיו טעונים הסדר, בשל מעמדם של היהודים כמיעוט זר, חלש ופגיע, שקיומו התבסס בעיקר על תרומתו הכלכלית. עצם נוכחותם בחברה והשתתפותם במשק עמדו בסתירה, חלקית לפחות, לאינטרסים של הכנסייה והעירונים, קבוצות בעלות כוח עצמאי. כדי לאפשר ליהודים לנהל אורח חיים המתאים להם ומועיל לאדון המקום, היה צורך לטפל בכמה סוגיות, והן עולות תדיר בפריווילגיות, כגון: זכויותיהם של היהודים לבעלות על בתים, להקמת בתי דין ומוסדות אוטונומיה אחרים, להפעלת מוסדות דת, לניהול מסחר ופעילות במגוון מקצועות, להגנה פיסית ולשחרור ממרותה של העירייה הנוצרית. לעומת זאת התעודות גם הגדירו את חובותיהם של היהודים כלפי האדון המעניק את הפריווילגיה (בעיקר צייתנות ותשלומים שונים), את זכויותיהם מול זכויות קיימות של גורמים אחרים, וכן את הערובות לכך שיהודים לא יפריעו לחיי הדת הנוצריים בצורות 'בוטות' (למשל, שלא יופיעו ברחוב בשעת תהלוכת הקורפוס כריסטי).

על אף האחידות בבעיות הבסיסיות, התגובות להן לא היו זהות. ניתן להדגים זאת בעזרת שאלה משפטית בסיסית: בפני איזה בית משפט יובא תיק משפטי בין יהודי לנוצרי? יש פריווילגיות המפנות את כל התיקים מן הסוג הזה, ללא ניסיון להבחין איזה צד תובע ואיזה צד נתבע, לבית הדין היהודי הקהילתי. פריווילגיות אחרות קובעות שיש לשלוח תיקים אלה לבית משפט מיוחד של נציג האדון, לבית משפט מעורב של שופט נוצרי ושופט יהודי יחדיו ולפעמים אפילו לבית משפט של העירייה. יש דוגמאות למכביר להבדלים בין הפריווילגיות השונות בתגובה למציאות: המגבלות על המסחר היהודי; השתתפותם של יהודים בהגנה על העיר, בתחזוקתה ולפעמים אפילו בניהולה; סוגי הסיוע שיהודים היו חייבים לתת ליחידות צבא שעברו במקום מושבם; צורות התשלומים שהיהודים חויבו בהם – בכסף, בשירותים או בסחורות; וטיב התערבותו של האדון במוסדות היהודיים. הפריווילגיות מעידות על הבדלים אזוריים, מבניים, תקופתיים, פרסונליים ואחרים שהשפיעו על מצבם של היהודים בכל קהילה וקהילה, מתוך זווית מקומית ומיוחדת. הפתרונות המגוונים והספציפיים שנתנו הפריווילגיות לבעיות הבסיסיות, החוזרות ונשנות, פותחים צוהר בפני החוקר המבקש לנתח את הנסיבות המיוחדות של כל קהילה וקהילה.

פעמים רבות הוענקה פריווילגיה, או ליתר דיוק אושררה, בתגובה ישירה לאירוע היסטורי או לבעיה אקטואלית: תיקון חוק חדש, שרפה כללית, אסון טבע או מלחמה. לפעמים ניתן ללמוד מן הפריווילגיות על מגמה כללית הקשורה בהתפתחויות היסטוריות. כך, לדוגמה, ברור שבתקופה שאחרי ה'פוטופ', המבול של מלחמות, אנדרלמוסיה פוליטית ומשברים כלכליים וחברתיים, בשנות הארבעים והחמישים של המאה ה'י"ז, הייתה נטייה להקל בתנאי ההתיישבות ובתנאי המסחר של היהודים. נראה שהיה צורך לאכלס את העיירות והערים שנהרסו במלחמות, והיהודים היו מאגר דמוגרפי זמין למטרה

זו. הניתוח של מציאות זו יכול להשפיע על ההערכה ועל המשמעות ההיסטורית של גזרות ת"ח והמאורעות הנלווים להן, אם כמשבר לחברה היהודית, אם בנוגע לדמוגרפיה היהודית, ואם באשר ליחסים בין יהודים לסקטורים האחרים באוכלוסייה. כאן רק אציין שמן הפריווילגיות עולה שהקריסה הייתה כללית ולא אפיינה את היהודים בלבד.⁷

גם התפתחויות ארוכות טווח באות לידי ביטוי בפריווילגיות, כפי שעולה ממספרם היחסי של הסעיפים המוקדשים לאותם נושאים בתקופות שונות. כך, למשל, אפשר לצרף את הפריווילגיות הללו לאלה של ימי הביניים ולהתחקות אחר השינויים במבנה התעסוקתי של היהודים. מן התעודות המוקדמות נראה בעליל שההלוואה בריבית הייתה פרנסה עיקרית ואילו מן התעודות המאוחרות, הכלולות בספר שלפנינו, מתברר שבמשך הדורות דחק המסחר והמלאכה את עסקי הכספים. ראוי לציין במיוחד את המעורבות היהודית הגדולה והולכת בסחר המשקאות החריפים, למן סוף המאה הי"ז ואילך, המשתקפת בפריווילגיות; ואת כתב הקיום מדויקוב, משנת 1779, שמטרתו הייתה להקים גילדה של בעלי מלאכה יהודים, הראשונה הידועה בפולין, על פי סמכותו של האדון ולא כ'חברה' בחסות הקהל.

הפריווילגיות גם נוגעות להשקפות עולם. אם משווים את ההקדמות ואת הטון של הפריווילגיות שהעניקו אצילים לאלה שהעניקו אנשי כנסייה, מזדקרים לעין ההבדלים ביחס אל היהודים של ההדיוטות לעומת הכמורה, הבדלים שגולדברג כבר עמד עליהם לפני כשלושים שנה.⁸ בעבור האצילים, היהודים הם בדרך כלל קבוצה מכובדת, חשובה ומועילה, שיש לה פוטנציאל כלכלי רב, ולא רק להם אישית אלא גם למדינה כולה. קצתם אף ראו חובה עקרונית להגן על היהודים בשם הסובלנות הפולנית הדגולה. לעומתם, הכמרים סברו שהענקת זכויות ליהודים היא כורח המציאות בלבד ויש למעט בה ככל האפשר, תוך הקפדה על שמירת המגבלות החלות על היהודים.

האם יש ביכולתן של תעודות משפטיות אלה לתרום למחקר המודרני? די בטפחים המעטים שגילינו כאן כדי להוכיח עד כמה רבה תרומתן לניתוח מורכב, מגוון ועדין של בעיות כלליות ושל בעיות ספציפיות, בקשת רחבה של תחומים: משפט, פוליטיקה, כלכלה, דת ומחשבה, כפי שראינו, וכן מגדר, תרבות, חברה ולשון, כפי שניתן היה להראות בקלות רבה. ספר הפריווילגיות של גולדברג ישמש נכס צאן ברזל הן של ההיסטוריוגרפיה היהודית הן של זו הפולנית, ויהיה בסיס למחקרים רבים בעתיד.⁹

משה רוסמן

7 השוו המאמרים בתוך: K. Stow & A. Teller (eds.), *Jews, Cossacks, Nobles and Peasants: Ukraine 1648 (=Jewish History, XVII [2003])*; רבא, בין זיכרון להכחשה: גזירות ת"ח ות"ט ברשימות בני הזמן ובראי הכתיבה ההיסטורית, תל-אביב תשנ"ד.

8 במאמרו: J. Goldberg, 'Poles and Jews in the Seventeenth and Eighteenth Centuries: Rejection or Acceptance', *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, XXII (1974), pp. 248–282. לאחר מכן הרחיב 'גולדברג את הדיון בפרק 'על יחס החברה הפולנית כלפי היהודים', בספרו: החברה היהודית בממלכת פולין-ליטא, ירושלים תשנ"ט, עמ' 79–9.

9 הכרך השלישי של הספר, תחת הכותרת *wersja polska wstępów, regestów i przepisów z I–II tomu*, כולל תרגומים מאנגלית לפולנית של ההקדמות של גולדברג וכן של הסיכומים וההערות לכל התעודות.